

Maria Katarzyna Kaczorowska

architekt, urbanista

Biuro Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Krakowa

PARK KULTUROWY JAKO FORMA OCHRONY ZESPOŁÓW URBANISTYCZNYCH KRAKÓW-ZWIERZYNIEC*

Tematykę dotyczącą parku kulturowego poruszam z punktu widzenia urbanisty, który będzie opracowywał plany zagospodarowania przestrzennego w obszarze Zwierzynieckiego Parku Kulturowego¹. Pragnę również podzielić się doświadczeniami związanymi z opracowywaniem w omawianym obszarze planów o charakterze ochronnym, w okresie poprzedzającym formalne powołanie parku.

Zwierzyniecki Park Kulturowy² obejmuje 1100 ha powierzchni najcenniejszej części systemu przyrodniczego Krakowa. Obszar ten znajduje się w zachodniej części miasta i zawiera się w granicach Bielańsko-Tynieckiego Parku Krajobrazowego. Stanowi wysoko wypiętrzony jurajski zrąb, usytuowany w widłach rzek Wisły i Rudawy. W jego obszarze występują liczne zabytki: począwszy od obiektów romańskich poprzez znakomite dzieła renesansowe i barokowe, po XIX- i XX-wieczne fortyfikacje oraz budownictwo przemysłowe i mieszkaniowe. Krajobraz, przyroda i kultura tworzą tu wybitny zespół przestrzenny, który poprzez „łąkę pośród miasta” – krakowskie Błonia – zielonym klinem sięga Śródmieścia, stanowiąc łącznik pomiędzy zabudową centrum miasta a otaczającymi Kraków terenami rekreacyjnymi (il. 2).

Charakterystyka obszaru

Środowisko przyrodnicze. Pomimo nieznaczonej odległości od centrum miasta (2-3 km) obszar charakteryzuje się wysoką bioróżnorodnością. Do najcenniejszych elementów świata roślinnego należą lasy liściaste (il. 1) oraz murawy kserotermiczne. Cenne są zachowane skupiska boru mieszanego i lęgów. Cechą charakterystyczną jest mozaikowość występujących zbiorowisk roślinnych. Świat zwierzęcy – w tym wiele gatunków chronionych – najliczniej reprezentują ptaki i owady. Mimo bliskości miasta oraz penetracji ludzkiej, występują także gatunki ssaków, jak sarny, borsuki, dziki,

1. Lisie Jamy, las liściasty. Fot. M. K. Kaczorowska.

1. Lisie Jamy, leafy wood. Photo: M. K. Kaczorowska.

zające, lisy, a także gady i płazy. W granicach parku znajdują się trzy rezerваты: „Panieńskie Skąły”, „Bielańskie Skąły” oraz „Skąły Przegorzalskie”.

2. Obszar Zwierzynieckiego Parku Kulturowego z podziałem na „jednostki planistyczne”. Wyróżniono Stare Miasto w obrębie Plant oraz Wzgórze Wawelskie. Opr. referat Systemów Informacji Przestrzennej Biura Planu Przestrzennego, UMK.

2. The Zwierzyniec Cultural Park with a division into "planning units", distinguishing the Old Town within the area of the Planty and Wawel Hill. Compiled by the department of the Spatial Information Systems in the Spatial Plan Office at the Mikołaj Kopernik University.

Środowisko kulturowe. Do najważniejszych obiektów i zespołów zabytkowych na terenie Zwierzynieckiego Parku Kulturowego i w jego najbliższym sąsiedztwie należą:

- obiekty sakralne: sięgający epoki romańskiej kościół pw. Najświętszego Salwatora i klasztor Norbertanek, drewniana kaplica pw. św.św. Małgorzaty i Judyty (zw. Gontyną), barokowy zespół klasztorny kamedułów na Bielanych;
- rezydencje i obiekty mieszkalne: renesansowa willa Justusa Decjusza, podmiejskie wille i zespoły mieszkaniowe z początku XX w. (m.in. willa Adolfa Szyszko-Bohusza, modernistyczna kolonia urzędnicza na Salwatorze);
- budownictwo przemysłowe: utrzymany w neoromańskim stylu zespół budynków wodociągów

miejskich z przełomu XIX i XX w., zabudowania zasuwu wodociągowej;

- niewielki skansen architektury drewnianej;
- austriackie fortyfikacje z XIX i XX w., reprezentatywne dla poszczególnych etapów budowy Twierdzy Kraków: fort Kościuszko (zbudowany w połowie XIX w., w pierwszym etapie budowy twierdzy, oparty na neogotyku angielskim, wzniesiony wokół usypanego 30 lat wcześniej kopca Tadeusza Kościuszki; wraz z później powstałymi obiektami tworzył rozległą grupę warowną, w dużej mierze zachowaną do dziś), fort artyleryjski Skala, okrążony wykutą w skale fosą (zbudowany po 1870 r., uznawany za pierwowzór przyszłych fortów pancernych), fort Olszanica (zbudowany pod koniec XIX w. jako fort półstały,

3. Fort Krępak, stanowisko obserwacyjne. W tle dolina Wisły i opactwo benedyktynów w Tyniecu. Fot. M. K. Kaczorowska.
3. Fort Krępak, observation site. In the background: the Vistula valley and the Benedictine abbey in Tyniec. Photo: M. K. Kaczorowska.

z czasem przebudowany na fort stały obrony bliskiej), fort Krępak (dzieło typu rozproszonego, powstałe tuż przed I wojną światową, obejmujące m.in. schrony, wał z fosą oraz stanowiska obserwacyjne – il. 3);

- inne budowle militarne – drogi, most, schrony bojowe i amunicyjne, baterie i ziemne formy fortyfikacji (szańce, okopy);

Krajobraz, walory widokowe, sylweta. Obszar parku tworzą zrębowe jurajskie wzgórza, pokryte bogatą szatą roślinną. Przeważają mocno nachylone ku dolinom rzecznych stoki, na których występują lasy, pola uprawne, ogrody, łąki i odłogi. Całość urozmaicają głębokie jary i wychodnie wapiennych skał (il. 4, 7, 8, 9).

4. Łąki i skupiska leśne otaczające aleję spacerową na grzbiecie Sikornika. Fot. M. K. Kaczorowska.

4. Meadows and woodland encircling a promenade avenue on the shoulder of Mt. Sikornik. Photo: M. K. Kaczorowska.

- inne cenne zasoby kulturowe, takie jak pozostałości dawnego rozłogu pól (m.in. tzw. łąki kamedulskie), historyczna sieć drożna oraz sięgające średniowiecza fragmenty układów przestrzennych dawnych wsi;
- usytuowane w granicach parku kopce, charakterystyczne dla Krakowa symboliczne mogiły bohaterów narodowych – Tadeusza Kościuszki oraz Józefa Piłsudskiego – obiekty te determinują historyczne tradycje obszaru.

Z tego rejonu Krakowa wywodzą się lubiane i popularne krakowskie zwyczaje: lajkonik, wielkanocony odpust Emaus czy majówka u kamedułów.

Obiekty zabytkowe, kulminacje terenowe oraz otwarte przestrzenie stanowią punkty, ciągi i płaszczyzny widokowe, obejmujące szerokie i dalekie panoramy miasta i okolic. W kierunku południowym są to rozległe widoki na dolinę Wisły od klasztoru w Tyńcu aż po wyniesienia Krzemionek na Podgórzu. Ich tło tworzą pasma Pogórza Karpackiego, na horyzoncie podkreślone szczytami Beskidów, a przy przejrzystej pogodzie również Tatr (il. 5). W kierunku zachodnim i północnym obserwować można rekreacyjny zalew w Kryspinowie, willowe dzielnice Krakowa, a w dalszej perspektywie pasma jurajskich wzniesień okalające miasto.

5. Widok z fosi fortu Krępak na zakole Wisły pod Tyńcem. Widoczne opactwo benedyktynów, w tle pasma Beskidu Makowskiego i Żywieckiego. Fot. M. K. Kaczorowska.

5. View of a Vistula meander at Tyniec seen from the moat of Fort Krępak. Visible: the Benedictine abbey, in the background: ridges of Beskid Makowski and Żywiecki Mts.. Photo: M. K. Kaczorowska.

Fortyfikacje sytuowano w miejscach o dużej penetracji wizualnej przedpola twierdzy, prowadzących dolinami rzecznyymi traktów oraz położonego w dole miasta, stąd doskonale punkty widokowe stanowią bastiony fortu Kościuszko, platforma obserwacyjna fortu Skala, wały fosi fortu Krępak (il. 5) czy fort w Olszanicy.

Kulminację obszaru tworzą kopce Józefa Piłsudskiego i Tadeusza Kościuszki. Z ich szczytów rozciąga się panorama miasta (il. 6) oraz jego bliższych i dalszych okolic, o zasięgu pełnego okręgu. Dodatkowym walorem tych widoków jest ich przedpole, które tworzą otaczające tereny zielone.

6. Widok z kopca Tadeusza Kościuszki na Blonia krakowskie i Stare Miasto, zaakcentowane wieżami kościoła Mariackiego i Ratusza. Fot. M. K. Kaczorowska.

6. View of Cracow and the Old Town, accentuated with the towers of the church of the Holy Virgin Mary and the Town Hall, seen from the Tadeusz Kościuszko Mound. Photo: M. K. Kaczorowska.

Na obszarze Zwierzynieckiego Parku Kulturowego występuje sytuacja widoku „z” (il. 5, 6) oraz widoku „na” (il. 7, 8), tzw. ekspozycja czynna i bierna. Rejon ten obserwowany jest niemalże z każdej części miasta, ze wzniesień w północnej i południowej części Krakowa, w tym z arterii wlotowych do miasta, oraz z wielu ważnych miejsc widokowych: z Wawelu, ze skał Zakrzówka, fortów Bodzowa (il. 7) i Kostrza na prawym brzegu Wisły, z kopca Krakusa, a także z płaszczyzny Błoi krakowskich.

Zróznicowany krajobrazowo i wyniesiony ponad miasto obszar parku, wyróżniony dominantami zabytków i kopców (il. 7, 8, 13), buduje znaczną część sylwetki miasta. Obok Starego Miasta i zamku na Wawelu jest to najistotniejszy jej fragment i, mimo rozwoju terytorialnego Krakowa, najbardziej czytelny i mocno go identyfikujący.

Krakowa. Obecnie gospodarka rolnicza ulega ograniczeniu, a coraz większe tereny stają się latem i zimą miejscem spacerów i rekreacji – zarówno młodzieży, ludzi starszych, jak i całych rodzin (il. 9).

Plany zagospodarowania Zwierzynieckiego Parku Kulturowego

Konsekwencją ustawową powołania parku kulturowego jest opracowanie dla jego obszaru planu ochrony³, a następnie – po jego przyjęciu przez samorząd – obowiązkowe sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Opracowanie planów zagospodarowania na obszarze parku kulturowego skutkuje wstrzymaniem wydawania decyzji administracyjnych o warunkach zabudowy

7. Widok z fortu Bodzów na pasmo Lasu Wolskiego z klasztorem kamedułów na Bielanych. Fot. M. K. Kaczorowska.
7. View of Wolski Wood together with the Camaldolite monastery in Bielany. Photo: M. K. Kaczorowska.

Użytkowanie terenu, obecność człowieka. W ciągu wieków obszar pełnił funkcje związane z rolnictwem i gospodarką leśną. Schyłek XIX w. zapoczątkował rekreacyjne wykorzystanie okolic kopca Tadeusza Kościuszki oraz Lasu Wolskiego i Bielany, znacznie zaktywizowane po wykupieniu lasu i urządzeniu w nim Parku Ludowego dla mieszkańców

do czasu uchwalenia tych planów⁴. Z jednej strony niepożądane zagospodarowanie terenu zostaje powstrzymane, z drugiej wywołuje niezadowolenie właścicieli gruntów i deweloperów, przy czym samorządy bywają oskarżane o hamowanie rozwoju. Stąd też wynika ich ostrożność, a czasem i opór w podejmowaniu opracowań ochronnych.

8. Widok z doliny Wisły na willę Adolfa Szyszko-Bohusza oraz tzw. Schloss Wartenberg (patrz przypis 7). Fot. M. Jabłońska.
8. View of the villa of Adolf Szyszko-Bohusz and so-called Schloss Wartenberg seen from the Vistula valley (see: n. 7). Photo: M. Jabłońska.

9. Spacerowicze w alei prowadzącej grzbietem Sikornika. Fot. M. K. Kaczorowska.
9. Strollers in an avenue along the shoulder of Mt. Sikornik. Photo: M. K. Kaczorowska.

Podział na obszary planistyczne. W celu sprawnej realizacji powyższego obowiązku Zwierzyniecki Park Kulturowy podzielono na cztery obszary planistyczne, stanowiące niezależne jednostki przestrzenne, jednak o silnych powiązaniach międzyobszarowych: mpzp⁵ Olszanica, mpzp Las Wolski, mpzp Rejon Fortu Skala II, mpzp Wzgórze Świętej Bronisławy II.

Wszystkie plany sporządzane są w Biurze Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Krakowa:

- **mpzp Olszanica** (pow. 108 ha) – w obszarze planu przeważa rolnicze użytkowanie terenów, elementem dominującym jest fort Olszanica (il. 10), jeden z najlepiej zagospodarowanych terenów pofortecznych w Krakowie (funkcjonuje tu niewielka stadnina koni oraz hotel młodzieżowy). Opracowanie to, po rozpatrzeniu wniosków do planu oraz wykonaniu syntezy uwarunkowań, znajduje się obecnie na etapie konstruowania ustaleń projektu planu;
- **mpzp Las Wolski** (pow. 476 ha) – obejmuje kompleks lasu wraz z Ogrodem Zoologicznym⁶ (il. 11). W skład obszaru planu wchodzi także południowa i północna otulina lasu, obejmująca strome, niezalesione stoki, stanowiące formę przejściową między naturalną przyrodą a terenami zurbanizowanymi. Istotniejsze obiekty w obszarze planu to kopiec Józefa Piłsudskiego oraz klasztor kamedułów. Obecnie, po rozpatrzeniu wniosków i opracowaniu uwarunkowań, przygotowywana jest koncepcja projektu planu;
- **mpzp Rejon Fortu Skala II** (pow. 185 ha) – sąsiaduje z Lasem Wolskim i zamyka Zwierzyniecki Park Kulturowy od zachodu, opadając do granic miasta urwiskiem skalnym, w którego najwyższej partii zlokalizowany jest fort Skala, użytkowany jako Obserwatorium Astronomiczne UJ (il. 12). Północne skłony terenu, od strony Olszanicy, pokryte są polami uprawnymi i sadami, po stronie południowej, poniżej szerokich płaszczyzn łąk kamedulskich, usytuowane są elementy fortu Krępak (pozostaje niezagospodarowany). Wobec obowiązywania ustaleń planu Rejon Fortu Skala, projekt tego planu nie jest w tej chwili opracowywany.

10. Budynek koszarowy fortu Olszanica. Fot. M. K. Kaczorowska.
10. Garrison building in Fort Olszanica. Photo: M. K. Kaczorowska.

11. Ogród Zoologiczny w Lesie Wolskim. Fot. M. K. Kaczorowska.
11. Zoological garden in Wolski Wood. Photo: M. K. Kaczorowska.

12. Fosa fortu pancernego Skala. Fot. M. K. Kaczorowska.
12. Moat of Fort Skala. Photo: M. K. Kaczorowska.

● **mpzp Wzgórze Świętej Bronisławy II** (pow. 339 ha) – obejmuje wschodni fragment obszaru Zwierzynieckiego Parku Kulturowego, poczynając od kościoła Najświętszego Salwatora i urzędniczej kolonii mieszkaniowej, wznoszący się do kulminacji w rejonie kopca Tadeusza Kościuszki oraz fortu Kościuszkę (il. 13) i dalej prowadzący grzbietem Sikornika w kierunku Lasu Wolskiego. Jego opadające ku dolinom Wisły i Rudawy strome stoki są miejscem uprawiania sportów zimowych (dawniej wyposażone w wyciągi narciarskie, skocznię oraz tor saneczkowy; w forcie Kościuszkę funkcjonuje hotel, siedziba stacji radiowej i muzeum). Obecnie – wobec obowiązywania ustaleń planu Wzgórze Świętej Bronisławy oraz Osiedla Salwator – projekt tego planu nie jest opracowywany;

Pomiędzy objętymi planami obszarami występują powiązania funkcjonalne o charakterze rekreacyjno-spacerowym, a także widokowe oraz ekologiczne, gwarantujące ciągłość przyrodniczą w tym rejonie miasta. Sąsiadujące wnętrza krajobrazowe wzajemnie się absorbują i uzupełniają kompozycyjnie. Dominanty kopca Tadeusza Kościuszki, klasztoru kamedułów oraz „zamku” w Przegorzalach⁷ organizują ważne odniesienia przestrzenne pomiędzy poszczególnymi „jednostkami projektowymi” (il. 7, 8, 13).

Plany zagospodarowania przestrzennego o charakterze ochronnym

Podział na zaproponowane powyżej obszary planów wynikał również z zaistniałych już „faktów planistycznych”, tj. z uchwalenia planów zagospodarowania przestrzennego obszarów Wzgórza Świętej Bronisławy i Rejonu Fortu Skała. Ich opracowanie poprzedziło powstanie Zwierzynieckiego Parku Kulturowego, a przystąpienie do ich sporządzenia podyktowane było zmianami ustawy o planowaniu przestrzennym. W wyniku tych zmian przestał obowiązywać plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Krakowa, który wyodrębnił w mieście strefy polityki przestrzennej, zawierające regulacje dotyczące krajobrazu oraz wartości kulturowych i przyrodniczych.

Obecnie, w wypadku braku planu, zagospodarowanie terenu odbywa się na podstawie decyzji o warunkach zabudowy, przy spełnieniu ogólnych zasad, z których najistotniejsza to tzw. zasada sąsiedztwa, oparta na nawiązywaniu w sposobie

zagospodarowania do obiektów już istniejących. Umożliwia to „pełzanie” zabudowy w sposób niekontrolowany, a jedynym uwarunkowaniem kształtowania przestrzeni pozostaje zamierzenie inwestora, które nie musi opierać się na polityce przestrzennej gminy (zawartej w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*). Przy takich regulacjach sposób wykorzystania wartości nieodtwarzalnych, jakimi są zasoby kulturowe, krajobraz czy systemy przyrodnicze, uzależniony jest od jednostronnie pojmowanych korzyści i może doprowadzić do ograniczenia lub utraty tych zasobów.

Wobec powyższego oraz jako oczywistą konsekwencję uchwalonego *Studium*, samorząd Krakowa podjął w 2004 r. stosowne inicjatywy w sprawie sporządzania planów ochronnych. Jako najcenniejsze i najbardziej zagrożone postępującą urbanizacją uznano tereny wokół Wzgórza Świętej Bronisławy (pow. 264 ha) oraz Fortu Skała (pow. 194 ha).

Plany zagospodarowania tych obszarów opracowano w Biurze Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Krakowa, kierowanym przez dyr. Magdalenę Jaśkiewicz⁸; zostały one uchwalone przez Radę Miasta Krakowa i z końcem września 2005 r. stały się obowiązującym prawem.

Kwestiami, które znacząco utrudniały ich sporządzenie i uchwalenie, są występujące na tych terenach stosunki własnościowe. W planie Wzgórze Świętej Bronisławy własność prywatna obejmuje więcej niż 40 proc. gruntów, a w Rejonie Fortu Skała 30 proc. Realizacja zadania ochrony obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych powoduje konflikty. Z uwagi na ich wysoką atrakcyjność, a także wobec występującej obecnie koniunktury budowlanej i wielkiego wzrostu wartości nieruchomości poddawane są one silnej presji inwestycyjnej. Najczęściej jest to działalność dążąca do maksymalizacji zysku, nastawiona na budowę ogrodzonych kondominiów mieszkalnych, o gabarytach, intensywności zabudowy i estetyce obcej lokalnej tradycji i nadmiernie ingerującej w krajobraz.

Podtrzymany ustaleniami planu zakaz zabudowy na większości obszaru spowodował silny sprzeciw prywatnych właścicieli gruntów. Do przyjętych w planie rozwiązań złożono ponad sto uwag. Przy ich rozstrzygnięciu władze miasta wykazały się zdecydowaniem i konsekwencją – uwagi dotyczące powiększenia terenów budowlanych nie zostały uwzględnione.

13. Fort Kościuszko i kopiec Tadeusza Kościuszki. Fot. M. K. Kaczorowska.
13. Fort Kościuszko and the Tadeusz Kościuszko Mound. Photo: M. K. Kaczorowska.

Wykonywanie planów Wzgórza Świętej Bronisławy oraz Rejonu Fortu Skała nie należy do łatwych zadań. Uchwały o planach skarżone są do sądu administracyjnego⁹. Dotychczas nie ma ostatecznych rozstrzygnięć sądowych i pomimo wniesienia skarg stanowią one obowiązujące prawo miejscowe. Jednakże świadomość, że ewentualne niekorzystne wyroki sądu skutkować mogą zabudowywaniem terenów o najcenniejszych wartościach krajobrazowo-kulturowych i uszczupleniem systemu przyrodniczego miasta, spowodowała przyspieszenie działań samorządu na rzecz powołania Zwierzynieckiego Parku Kulturowego. Szczególną inicjatywę w tym zakresie wykazała Rada Dzielnicy VII Miasta Krakowa, wspierana przez komitety obywatelskie oraz środowiska naukowe¹⁰.

Doświadczenia wynikające z opracowywania planów ochronnych

Opracowanie uwarunkowań. Pozytywnym efektem pracy w dziedzinie planowania miejscowego jest przyjęcie przez samorząd gminy uchwały w sprawie planu. Oprócz przygotowania projektu planu

zadaniem urbanisty jest wyczerpujące uzasadnienie zaproponowanych rozwiązań przestrzennych i umiejętność przekonania do nich samorządu, gdyż ostatecznie to właśnie radni stanowią prawo w zakresie zagospodarowania przestrzennego. Decydentom należy zapewnić argumenty dla obrony przyjętych ustaleń, również w czasie trwania procedury planistycznej (zwłaszcza podczas dyskusji publicznych oraz przy rozpatrywaniu złożonych do planu uwag) czy w celu skutecznej obrony uchwalonych już planów podczas ewentualnych rozpraw przed sądami administracyjnymi. Proces planistyczny i kompetencje gminy związane są z ingerencją w prawo własności. W przypadku opracowań o charakterze ochronnym, w obszarach o wysokim procencie własności prywatnej, stanowi to źródło niezadowolenia właścicieli nieruchomości. Nikłe środki, jakimi dysponują gminy na ewentualne wykupy gruntów lub rekompensaty z tytułu odszkodowań, stwarzają dodatkowe trudności, stąd merytoryczne wsparcie działań samorządu jest bardzo istotne.

Dlatego też, mimo iż walory obszaru Zwierzynieckiego Parku Kulturowego są ogólnie uznane, przystępując do projektów planów Wzgórze Świętej

Bronisławy oraz Rejonu Fortu Skała, zlecono wykonanie specjalistycznych opracowań dotyczących waloryzacji zasobów środowiska przyrodniczego (świata roślin¹¹ i zwierząt¹²), a także szkicu historycznego¹³, ilustrowanego wyczerpującym materiałem ikonograficznym. Dla całego obszaru wykonano dokładną inwentaryzację urbanistyczną oraz przygotowano wyczerpujący materiał fotograficzny.

W wyniku analizy zgromadzonego materiału oraz zgodnie z kierunkami rozwoju tego rejonu zapisanymi w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Krakowa*, sformułowano Syntezę Uwarunkowań oraz wytyczne do projektów (il. 14, 15, 18, 19). W ujęciu skrótowym można je przedstawić następująco:

Cechą przestrzeni obszarów objętych planami jest ciągłość tworzących go elementów:

- walorów krajobrazu oraz zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- obecności człowieka, w tym sposobów użytkowania terenu i aktywności kulturowej (w ujęciu pokoleniowym, w sensie historycznym oraz współczesnych wielopokoleniowych użytkowników), wymagająca kontynuacji i bezwzględnej ochrony.

Dla krajobrazu oznacza to:

- zakaz zabudowy terenów otwartych,
- zachowanie istniejącej konfiguracji terenu,
- zachowanie walorów wizualnych „z obszaru” i „na obszar”,
- bezwzględną ochronę sylwety miasta jako wartości nadrzędnej dla tożsamości Krakowa.

Dla środowiska przyrodniczego oznacza to:

- zakaz zabudowy wartościowych przyrodniczo fragmentów obszaru i utrzymywanie ich dotychczasowego użytkowania,
- tworzenie i utrzymywanie strefy pośredniej (ekotonu) pomiędzy najwartościowszymi przyrodniczo fragmentami obszaru a terenami zabudowanymi.

Dla środowiska kulturowego oznacza to:

- ochronę oraz racjonalne zagospodarowywanie i udostępnianie zabytków, w tym obiektów Twierdzy Kraków,
- zachowanie harmonijnego, wartościowego otoczenia zabytków,
- tworzenie nowych wartości kulturowych o charakterze dóbr kultury współczesnej przy poszanowaniu dla historycznych walorów terenu i sąsiedztwa obiektów zabytkowych.

W Syntezie Uwarunkowań podkreślono:

- ponadstuletnią tradycję ochrony obszarów

planów przed niepożądanymi sposobami za-inwestowania, użytkowanych od pokoleń jako miejsca wypoczynku, a także kultywowania tradycji narodowych,

- dobrą dostępność i niewielką odległość od centrum miasta,
- występującą silną presję inwestycyjną.

Celem planów Wzgórze Świętej Bronisławy oraz Rejonu Fortu Skała jest utrzymanie tradycyjnych wypoczynkowo-edukacyjnych funkcji obszarów – w otoczeniu naturalnej przyrody i obiektów zabytkowych – podporządkowane ochronie występujących wartości i zasobów.

Ustalenia planów. Efektem przyjętych ustaleń winna być integracja działań na rzecz środowiska naturalnego i kulturowego.

Za nadrzędne przyjęto zasady zachowania krajobrazu i naturalnej przyrody. Objęto ochroną powiązania widokowe pomiędzy obszarami planów a miejscami ich percepcji z innych części miasta. Wprowadzono zakaz przesłaniania osi i ciągów widokowych oraz wymóg utrzymania wizualnie wartościowego ich otoczenia. Wyodrębniono strefy: Ochrony i Kształtowania Wartości Przyrodniczych, Ochrony i Kształtowania Wartości Kulturowych oraz Nadzoru Archeologicznego. Wyznaczono granicę pomiędzy terenami zabudowanymi i wolnymi od zabudowy w celu zachowania terenów otwartych dla zabezpieczenia otuliny skupisk rodzimych gatunków roślin oraz zapewnienia ciągłości ekosystemu i jego prawidłowego funkcjonowania.

Ustalono zasady ochrony formalnych i historycznych wartości zabytków oraz ich otoczenia, a także ich racjonalnego wykorzystania, określając warunki adaptacji obiektów do funkcji usługowych. Przewidziano możliwość cięć zieleni w celu uczynienia ziemnych założeń fortyfikacji.

Umożliwiono rozwój funkcji wypoczynku i sportu o charakterze wielopokoleniowym, wytyczono główne trasy piesze oraz rowerowe (włączając je w sieć Eurovelo), ustalono zasady prowadzenia nowych ciągów rekreacyjnych.

W istniejących, niewielkich enklawach terenów budowlanych wprowadzono wymóg zachowania 70 % wskaźnika powierzchni biologicznie czynnej, ustanowiono warunki kształtowania zabudowy, w tym wysokość obiektów ustaloną jako wartość bezwzględną ponad poziom morza, przyjętą na podstawie analiz wykonanych przekroji terenowych (il. 14, 15).

Prezentacje. Do omówienia występujących uwarunkowań i proponowanych rozwiązań niezwykle pomocne okazały się medialne prezentacje. Posługiwaliśmy się nimi zarówno w procesie opiniowania i uzgodnień, jak i w czasie trudnych konsultacji społecznych czy wreszcie na sesjach rady miasta. W przedstawieniu zasobów natury i kultury sugestywny okazał się zebrany materiał ikonograficzny. Zestawiony w konwencji porównawczej: dawna panorama – panorama współczesna (il. 16), pokazał, jak wiele terenów zachowało swoje walory przyrodnicze i krajobrazowo-kulturowe oraz że funkcje wypoczynkowo-rekreacyjne obszaru mają długą i wciąż kontynuowaną tradycję (il. 17).

W przypadku pozostałości XIX- i XX-wiecznej architektury fortecznej, której wartość często uznawana jest jako „niższa” od obiektów bardziej odpowiadających powszechnemu pojmowaniu zabytku,

przedstawiony materiał przybliżył potencjał estetyczny i historyczny tkwiący w dawnych budowlach militarnych. Prezentacje przyczyniły się również do upowszechnienia w środowiskach opiniujących i decydenckich zagadnień związanych z funkcjonowaniem środowiska przyrodniczego oraz potrzeby utrzymywania jego ciągłości i zachowywania otuliny pomiędzy przyrodą naturalną a obszarami zurbanizowanymi. Przy rozstrzyganiu wnoszonych uwag i poprawek prezentacje w sposób czytelny zobrazowały ewentualne skutki proponowanych zmian poprzez wykonanie ich komputerowych symulacji na tle analizy widokowej terenu, z uwzględnieniem widoków dalekich oraz kontekstu lokalnego.

14. Fragment mpzp Wzgórze Świętej Bronisławy – okolice kopca Tadeusza Kościuszki: Uwarunkowania – zagadnienia kulturowo-krajobrazowe wraz z legendą, Synteza Uwarunkowań na tle ortofotomapy, Ustalenia planu. Opr. zespół planu oraz referat SIP Biura Planowania Przestrzennego, UMK.

14. Fragment of St. Bronisława Hill, environs of the Tadeusz Kościuszko Mound: Conditions – cultural-landscape questions together with legend, Synthesis of Conditions against the background of an orthophotomap, Plan assessments. Compiled by the plan team and department of the Spatial Information Systems in the Spatial Plan Office at the Mikołaj Kopernik University.

Omawiając obszary objęte planami, przywołano również historyczny przykład działania samorządu Krakowa na rzecz ochrony terenów wartościowych, jakim było wykupienie w 1916 r. z rąk prywatnych Lasu Wolskiego¹⁴. Być może fakt ten stanowił również inspirację dla obecnych radnych miejskich. Wykazali oni konsekwencję i determi-

nację, opowiadając się zdecydowanie za ochronnym charakterem planów.

Należy podkreślić również pozytywną rolę, jaką odegrała strona społeczna: rada dzielnicy oraz organizacje ekologiczne i komitety obywatelskie, wspierające proponowane rozwiązania projektowe podczas całego procesu planistycznego.

15. Fragment mpzp Rejon Fortu Skala, okolice fortu Krępak i łąk kamedulskich: Uwarunkowania – zagadnienia kulturowo-krajo-
brazowe, Synteza Uwarunkowań na tle ortofotomapy, Ustalenia planu wraz z legendą. Opr. zespół planu oraz referat SIP Biura
Planowania Przestrzennego, UMK.

15. Fragment of a local plan of the spatial development of the Fort Skala Region, environs of Fort Krępak and Camaldolite
meadows: Conditions – cultural-landscape questions, synthesis of conditions against the background of an orthophotomapping, Plan
assessments together with legend. Compiled by the plan team and department of the Spatial Information Systems in the Spatial Plan
Office at the Mikolaj Kopernik University.

16. Wybrane slajdy prezentacji multimedialnej. Uwarunkowania występujące w obszarze: krajobraz. Oprac. M. K. Kaczorowska.
16. Selected slides of a multi-media presentation. Conditions occurring in the area: landscape. Prep. M. K. Kaczorowska.

17. Wybrane slajdy prezentacji multimedialnej. Uwarunkowania występujące w obszarze: użytkowanie terenu. Oprac. M. K. Kaczorowska.
17. Selected slides of a multi-media presentation. Conditions occurring in the area: terrain exploitation. Prep. M. K. Kaczorowska.

Proces planistyczny, dotyczący obszarów tak istotnych dla zachowania prawidłowych warunków życia w mieście oraz dla jego tożsamości, znalazł odzew w miejscowych mediach: prasie oraz stacjach TV i radio, a także w wydawnictwach fachowych¹⁵.

Plan dla Wzgórza Świętej Bronisławy otrzymał Grand Prix VI edycji Konkursu Europejskiej Rady Urbanistów (ECTP) Sewilla 2006 w kategorii planowanie miejscowe (il. 18, 19). Uznanie tego opracowania przez profesjonalne europejskie gremium za najlepszy projekt w swojej kategorii i uhonorowanie idei w nim zawartych uważać należy za ogromny sukces Krakowa, potwierdzający słuszność podjętych decyzji planistycznych. W uzasadnieniu werdyktu jury podkreśliło m.in. że przedstawiony plan jest wyjątkowy pod względem osiągnięć w dziedzinie integracji ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz równoważenia rozwoju, przy współuczestnictwie społeczności miasta.

Podsumowanie

Kilkuletnie obowiązywanie ustawowych zapisów na temat parków kulturowych¹⁶ prowokuje do podsumowań. Doświadczenia krakowskie – trudności związane z powołaniem Zwierzyńckiego Parku Kulturowego oraz ze sporządzaniem planów zagospodarowania o charakterze ochronnym – nie skłaniają do nadmiernego optymizmu.

Powstaje również pytanie na temat zasadności istnienia różnych form ochrony krajobrazu kulturowego. Wszak Zwierzyńcki Park Kulturowy zawiera się w granicach Bielańsko-Tynieckiego Parku Krajobrazowego, gdzie oprócz przyrody naturalnej i walorów krajobrazowych, jako cel ochrony wymienia się również wartości historyczne i kulturowe¹⁷. Obejmowanie terenów Zwierzyńca kolejną formą ochrony dowodzi nieskuteczności stosowanych dotychczas regulacji.

Istniejąca sytuacja jest odzwierciedleniem ogólnej niewydolności polskiego prawodawstwa w dziedzinie zagospodarowania terenów, które – choć często modyfikowane i aktualizowane – nadal nie zapewnia prawidłowego rozwoju społeczno-gospodarczego gmin.

Realizacja ustawowych obowiązków samorządu w zakresie ochrony zasobów, kształtowania przestrzeni na podstawie tzw. ładu przestrzennego i zasady zrównoważonego rozwoju, a także potrzeba godzenia interesu publicznego i prywatnego, jest zadaniem bardzo trudnym i wymagającym determinacji. Kompetencje ustawowe w zakresie zagospodarowania terenów wyposażają gminy w możliwość ingerencji w prawo własności nieruchomości, przy czym w Polsce to konstytucyjnie zagwarantowane prawo często utożsamiane jest z prawem do zabudowy. Jest to sytuacja nieuchronnie prowadząca do konfliktów i konfrontacji racji przeciwstawnych.

18. Mpszp Wzgórze Świętej Bronisławy, polska wersja planszy konkursowej nr 1: Uwarunkowania. Oprac. M. K. Kaczorowska, M. Sulma, J. Grabarz, G. Kasprzyk, J. Burnóg.
 18. Local plan of the spatial development of Święta Bronisława Hill – Polish version of competition plate no. 1: Conditions. Prep. M. K. Kaczorowska, M. Sulma, J. Grabarz, G. Kasprzyk, J. Burnóg.

Konieczne są spójne uregulowania ustawowe dotyczące planowania przestrzennego, gwarantujące samorządom większą skuteczność w prawidłowym gospodarowaniu przestrzenią. Rozważane ostatnio możliwości zmiany ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w zakresie tzw. odrolnienia z mocy ustawy gruntów rolnych w granicach miast na pewno nie ułatwią gminom działania w zakresie ochrony krajobrazu i terenów otwartych. Obecnie obowiązująca ustawowa ochrona gruntów rolnych i leśnych stanowi pewne ograniczenie w przeznaczaniu terenów pod zabudowę, zmuszające każdorazowo do decyzji nt. zasadności proponowanego „odrolnienia”. Istniejące w Polsce przekonanie o wysokim procencie występujących w miastach terenów rolnych w stosunku do innych miast europejskich nie potwierdza się. Jest on porównywalny z miastami angielskimi i niemieckimi, w których tereny te podlegają ochronie prawnej¹⁸.

Najkorzystniejsza byłaby sytuacja wykupywania od prywatnych właścicieli i zarządzania przez samorząd terenami zielonymi o znaczeniu przestrzeni publicznych. A już źródło satysfakcji najwyższej stanowiłyby zapisy analogiczne, jak w historycznej umowie dotyczącej zakupu Lasu Wol-

skiego, w której zastrzeżono obowiązek wpisu w księgach wieczystych: „iż posiadłość ta przeznaczoną jest wieczyście na publiczny park miejski dla użytku mieszkańców Krakowa”¹⁹.

Dla budżetów polskich gmin jest to obciążenie trudne do udźwignięcia, jednakże działania takie muszą być podejmowane. Przekształcenia przestrzeni wynikające z rozproszonej i nie w pełni kontrolowanej urbanizacji – jak to ma miejsce obecnie, są zmianami bardzo trwałymi, najczęściej nieodwracalnymi.

Z uwagi na przewidywaną długofalowość zadania gromadzenia terenów o wysokich wartościach przyrodniczo-krajobrazowych wymaga to wypracowania rozwiązań również pozaplanistycznych, funkcjonujących niezależnie od kadencyjności władzy i koniunktury politycznej, skupiających wokół realizacji powyższego zagadnienia władze, organizacje pozarządowe oraz środowiska naukowe i opiniotwórcze. W Krakowie pozytywnym przykładem takiego rodzaju działań są wymierne efekty ponaddwudziestoletniej pracy Społecznego Komitetu Odbudowy Zabytków Krakowa w dziedzinie rewaloryzacji obiektów zabytkowych miasta.

Może pora na inicjatywę powołania kolejnego Komitetu...

19. Mppz Wzgórze Świętej Bronisławy, polska wersja planszy konkursowej nr 2: Synteza. Projekt Planu. Oprac. M. K. Kaczorowska, M. Sulma, J. Grabarz, G. Kasprzyk, J. Burnóg.

19. Local plan of the spatial development of Święta Bronisława Hill – Polish version of competition plate no. 2: Synthesis. Plan project. Prep. M. K. Kaczorowska, M. Sulma, J. Grabarz, G. Kasprzyk, J. Burnóg.

*Wystąpienie na konferencji naukowej „Parki kulturowe – ochrona tożsamości krajobrazu”, zorganizowanej przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w dniu 17.04.2007 w Lublinie. Konferencja stanowiła część obchodów Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków.

Ilustracje archiwalne wykorzystane do slajdów prezentacji oraz plansz konkursowych pochodzą ze zleconego przez Urząd Miasta Krakowa opracowania (patrz przypis 13) oraz z zasobów Urzędu.

Przypisy

1. Zgodnie z wymogiem art. 16 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Powołany Uchwałą NR CXIV/1174/06 Rady Miasta Krakowa z 5 lipca 2006 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą „Zwierzyniecki Park Kulturowy”.
3. Plan Ochrony Zwierzynieckiego Parku Kulturowego opracowany został w ROBiDZ w Krakowie w 2006 r. Zespół autorski tworzyli: A. Siwek, Z. Myczkowski, O. Dyba, S. Kołodziejcki, A. Laskowski, R. Marcinek, współpraca: N. Jakubas, konsultacje naukowe: J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus.
4. Zgodnie z art. 62 Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Mppz – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.
6. Uruchomionym w 1929 r.
7. Tzw. Schloss Wartenberg – obiekt powstały w czasie II wojny światowej w sąsiedztwie willi Alfreda Szyszko-Bohusza (hotel Luftwaffe, a następnie siedziba generalnego gubernatora Hansa Franka).

Mgr inż. arch. Maria K. Kaczorowska. Współautor projektów modernizacji oraz odbudowy obiektów zabytkowych. Koordynator tematów dot. środowiska kulturowego w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Krakowa. Autor (z zespołem) miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w Krakowie, w tym o charakterze ochronnym.

8. Zespół opracowujący: autor Maria K. Kaczorowska, współpraca: Michał Kowalski, Jowita Pachel, Magda Berestecka, Magdalena Jabłońska, Paweł Mleczek, Agata Budnik, Referat Systemów Informacji Przestrzennej BPP, zespoły branżowe.
9. Oprócz właścicieli nieruchomości również wojewoda małopolski zaskarżył do sądu administracyjnego ustalenia planów, m.in. w zakresie zapisów dla terenów otwartych (już po opublikowaniu uchwał o planach w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego). W sprawie planu dla Wzgórza Świętej Bronisławy wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie był niekorzystny dla gminy, która złożyła skargę kasacyjną do Naczelnego Sądu Administracyjnego. NSA stwierdził nieważność wyroku WSA i nakazał mu ponowne rozpatrzenie skargi wojewody. W sprawie skargi dotyczącej planu dla Rejonu Fortu Skala nie nastąpiło jeszcze rozstrzygnięcie WSA.
10. M.in. Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa oraz środowiska związane z Wydziałem Architektury Politechniki Krakowskiej.

11. *Aktualna roślinność rzeczywista i waloryzacja przyrodnicza Wzgórza Świętej Bronisławy i północno-wschodniej części otoczenia Lasu Wolskiego oraz Aktualna roślinność rzeczywista i waloryzacja przyrodnicza rejonu Fortu Skala*, autor opracowań: dr hab. Eugeniusz Dubiel, biegły z zakresu ochrony przyrody, Kraków 2004.

12. *Opracowanie świata zwierząt (fauny) na potrzeby opracowania ekofizjograficznego i prac planistycznych dla terenów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Wzgórze Świętej Bronisławy oraz Opracowanie świata zwierząt (fauny) na potrzeby opracowania ekofizjograficznego i prac planistycznych dla terenów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Fort Skala*, autorzy opracowań: Instytut Nauk o Środowisku UJ, zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. Januarego Weinera, Kraków 2004.

13. *Rola samorządu i organizacji publicznych w powstaniu i ochronie zespołu terenów o wysokich walorach krajobrazowych i kulturowych na wzgórzach Zrębu Sowińca. Przegląd historii i wnioski. Kartografia i ikonografia*, Mikołaj M. Kornecki, Kraków 2004.

14. Po wieloletnich staraniach, w których aktywną rolę odegrał

prezydent miasta Juliusz Leo, las zakupiono od rodziny Czartoryskich z funduszy Miejskiej Kasy Oszczędności, w trzecim roku wojny światowej (!).

15. Artykuły dotyczące planów publikowane były dwukrotnie w „Urbaniscie” (nr 3, 2005 oraz nr 3, 2007), a także w publikacji *Fortyfikacje w przestrzeni miasta*, Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2006.

16. Parki kulturowe powoływane są na podstawie Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

17. Według par. 2 Rozporządzenia Wojewody Małopolskiego z 17 października 2006 r. w sprawie Bielańsko-Tynieckiego Parku Krajobrazowego, zgodnie z art. 16 Ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (parki krajobrazowe powołuje się na podstawie Ustawy o ochronie przyrody).

18. Według informacji zawartych w opracowaniu: H. Izdebki, A. Nelicki, I. Zachariasz, *Zagospodarowanie przestrzenne. Polskie prawo na tle standardów demokratycznego państwa prawnego. Sprawne Państwo. Program Ernest & Young*, Warszawa 2007.

19. Za: *Rola samorządu...*, jw.

A CULTURAL PARK AS A FORM OF THE PROTECTION OF TOWN PLANNING COMPLEXES. CRACOW-ZWIERZYNIEC

The Zwierzyniec Cultural Park (1 100 hectares) is part of the most important fragment of the natural system of Cracow. Together with Wolski Wood it constitutes a limestone horst within the fork of the rivers Vistula and Rudawa. Its range encompasses a number of historical monuments: monasteries and residences, fortifications and mounds built to commemorate Polish national heroes. The whole area is traditionally intended for leisure and fulfils important social functions. Its landscape and natural and cultural conditions create an outstanding spatial complex, essential for the preservation of the attraction of the town of Cracow (population 750 000).

Spatial development plans are obligatory in the case of a cultural park. The Zwierzyniec Park has been divided into four planning units: St. Bronisława II Hill, the Fort Skala II Region, Fort Olszanica and Wolski Wood. In the case of two of the areas – St. Bronisława II Hill and the Fort Skala II Region – such plans had been devised already prior to the establishment of the park. The merits of these areas are the reason for strong investment pressure, and a high percentage of privately owned land creates a considerable problem. In order to justify the protection projects they are accompanied by detailed conditions, supported by the opinions of researchers, the authors of specialist studies.

The plans acknowledged the priority status of the maintenance of the natural environment and

landscape while integrating the protection of the former and the cultural environment. Protection is to include the vista connections between the areas encompassed by the plans and the sites of their perception from other parts of town. A boundary between built-up areas and those free of buildings has been demarcated. Principles for protecting formal and historical values have been established together with methods of their use for contemporary functions. The plans render possible the development of multi-generation leisure and entertainment: the preserved elements of the Cracow fort have been included into the municipal system of green areas.

Media presentations based on contemporary photographs have proved useful for the planning process and contributed to disseminating the principles of the functioning of the natural environment by presenting the potential of the old fortifications.

Emphasis must be placed on the positive role played by the representatives of the local community as well as the ecological and civic organisations backing the planning process. The Grand Prix awarded at the VI edition of a Competition held by European Council of Town Planners (ECTP) 2006 for a project intended for St. Bronisława Hill confirms the correctness of the resolutions accepted by the self-government of Cracow.